

Alexandru Philippide – între filologie și istorie literară

DE
Eugen PAVEL

Institutul de Lingvistică și
Istorie literară „Sextil Pușcariu”

Dacă ar fi să schițăm un profil cât mai aproape de real al lui Alexandru Philippide, care să surprindă fidel fațetele unei personalități complexe, filologia propriu-zisă s-ar situa într-o poziție periferică. La umbra marelui edificiu, început cu *Principii de istoria limbii*, primul volum, de fapt, din *Istoria limbii române*, și definitivat prin *Originea românilor*, celelalte laturi ale creativității sale par să pălească. Nici critica și nici istoria literară nu-i vor capta prea mult interesul, disciplinele respective fiind privite de el, la un moment dat, chiar disjuncte. Și, totuși, contribuțiile filologice și istoriografice ale savantului, cu o aplicare evidentă înspre critica textuală, ca și în direcția elucidării unor concepte, fără a fi extinse, au scilipiri și intuiții demne de un creator de școală.

Una dintre primele intervenții publicistice ale tânărului filolog, decis să facă lumină într-o chestiune controversată, prin critica neautenticității unui fals grosolan din epocă, face deja dovada unei stăpîniri impecabile a subiectului cercetat¹. Spiritul critic junimist pe care și-l asumase cu ferveare se va manifesta prin demantelarea unei copioase „mistificațiuni”, ca s-o numim cu o expresie a lui Mircea Anghelescu², o contrafacere care va stîrni multe valuri în dezbaterile cultural-istorice a vremii. Descoperit și publicat în 1856, în tipografia lui Gh. Asachi, precedat de o epistolă a marelui hatman Gh. Costachi Boldur-Lățescu, care subvenționase tipărirea, documentul în cauză fusese prezentat drept o traducere românească făcută de Petru Clănău, marele spătar al lui Ștefan cel Mare, în anul 7003 (1495), după originalul latin, dispărut misterios, al lui Hur(u), presupusul cancelar al lui Dragoș-vodă. Originalul ar fi provenit dintr-o străveche cronică latină a lui Arbure Campodux, care se referea la istoria premergătoare părăsirii Daciei de către romani și mergînd pînă la moartea lui Dragoș, acoperind perioada dintre anii

¹ *Cronica lui Hur*, în „Convorbiri literare”, XVI, nr. 7, 1 octombrie 1882, p. 245–258.

² Pentru prezentarea istoriei acestui fals, perceput (și) ca un document de mentalitate, a se vedea Mircea Anghelescu, *Falsuri, farse, apocrife, pastișe, pseudonime și alte mistificații în literatură*, București, Editura Compania, 2008, p. 27–46.

274–1290. De la început, A. Philippide este contrariat de faptul că acest manuscris, care ar fi trebuit să aducă mărturii neprețuite atât de natură „limbistică”, cât și sub aspectul istoriei naționale, a rămas complet necunoscut pînă atunci istoriografilor, ceea ce îi sugerează că e vorba de un artefact dubios, merit să susțină ambiții de ordin genealogic.

Pledoaria sa istorico-filologică, construită printr-un șir de demonstrații succesive, este riguroasă și obiectivă, cu argumente la fel de irefutabile. El își dă seama că multe dintre fanteziile cronicii au similitudini frapante cu *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor* al lui Dimitrie Cantemir, care fusese publicat cu cîteva decenii în urmă, în 1835, la Iași, de către G. Săulescu. Ultimul pare să nu fi fost străin nici de fabricarea apocrifului, care va fi pus, în principal, pe seama memorialistului Constantin Sion, în complicitate cu frații săi, paharnicul Costache și spătarul Antohi Sion. Sursa de inspirație a plastografiei putea fi depistată, așadar, într-o operă de notorietate, iar multe dintre teoriile puriste ale principelui moldav, privind nepărsirea Daciei de către romani, descinderea directă și continuitatea populației romanizate, se regăsesc și în așa-zisa cronică a lui Huru, alături de alte asemănări de nume și de fapte istorice mai mult sau mai puțin credibile. Un mozaic la fel de ciudat apare în denumirile funcțiilor și ale rangurilor civile și militare, între care sînt amestecați termeni de origine latină cu alții alogeni, alături de instituțiile romane întîlnindu-se, într-o mixtură inabilă, cele bizantine sau feudale, fapt care îl face pe Philippide să se întrebe, nu fără o notă de ironie: „Ce caută șoltuzul și purgarii pe la 274? Erau tare naivi oamenii pe vremea lui Săulescu!”³. Argumentul hotărîtor îl va constitui alăturarea unui act municipal din 1591, publicat în *Arhiva istorică*, cu textul cronicii cu pricina, datat, chipurile, în 1495, din compararea căroro lingvistul va constata diferențe flagrante de limbă, tendința vizibilă a „plăsmuirii” de a vehicula forme fonetice, morfologice, sintactice sau lexicale, unele imposibile, într-o exprimare atât de „încîlcită”, încît să creeze neapărat un „efect arhaic”. Exegetul avizat este convins, în final, că aberațiile puse în evidență sînt suficiente pentru ca cititorul „să judece singur asupra nămolului de absurdități”⁴ conținute în acest fals devenit celebru, în încercarea de a se atribui neamului Sioneștilor o descendență cvasilegendară, prin care aceștia

³ *Cronica lui Hur*, p. 251.

⁴ *Ibidem*, p. 253.

să fie asimilați, probabil, boierimii evghenisite, de divan. Debutul filologului avusese loc sub cele mai bune auspicii⁵.

O etapă de pionierat în istoriografia noastră va fi reprezentată prin micul tratat de istorie a limbii și literaturii române, conceput de A. Philippide, în 1888⁶, socotit, pe bună dreptate, „prima încercare conștiincioasă asupra materiei”⁷, o operă care, potrivit lui N. Iorga, deși era mai mult „o biobibliografie, și nu o istorie literară”, putea servi „de model ca sistematică așezare a materiei, ca științifică orînduire a lucrurilor tratate”⁸. Autorul își structurează *Introducerea* în mai multe subdiviziuni, în care consemnează fenomene „limbistice”, autori și scrieri, tipărite sau manuscrise, începînd din secolul al XVI-lea, cu o perspectivă și asupra epocilor premergătoare, și pînă în anul 1821, dar depășind această graniță prin comentarii și referiri bibliografice. În preambul, el schițează, într-o tentativă ordonatoare a discursului, o insolită paradigmă a cunoașterii intelectuale, jalonată sub forma unei triade de așa-zise „genuri literare” (istoria, știința și poezia), care se întrepătrund într-un mod paradoxal:

Baza Științei și a Poeziei o formează Istoria. Cunoștințele istorice și poetice se produc mai întîiu, și numai tîrziu, încetul cu încetul, capătă omul cunoștințele sale științifice, servindu-se mintea la aceasta de o procedare, de care animalele celelalte nu sînt apte decît în mic grad, anume de adunarea la un loc într-un sîmbure comun a caracterelor comune din cunoștințele istorice. (...) Adeseori, amestecul între cele trei cunoștinți este în așa de egale proporții, încît nu putem hotărî, nici chiar judecînd după maximum și minimum, dacă avem a face cu Istoria, cu Știința ori cu Poezia⁹.

Filologia este definită, într-o accepțiune foarte largă, în spirit neogramatic, drept o ramură a istoriei, care are ca „obiect de expunere viața omenească în toate manifestările sale”¹⁰. Sfera filologiei include, după părerea sa, domenii vaste precum „istoria vieții publice”, ceea ce ar echivala cu „istoria politică”, sau, mai concis, istoria, apoi așa-zisa istorie a vieții

⁵ Ca o curiozitate, menționăm că în anecdotică din cercul „Junimii”, în care fusese admis în 1880, lui A. Philippide i se atribuiseră, nu întîmplător, porecla *Huru*; vezi C. Săteanu, *Figuri din „Junimea”*, București, Editura Bucovina, 1936, p. 297.

⁶ *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, Iași, Editura Librăriei „Frații Șaraga”, 1888.

⁷ Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei române. Studii critice*, București, Editura Librăriei Socec & com., 1892, p. 376.

⁸ N. Iorga, *Pagini de tinerețe*. Ediție alcătuită, prefață și bibliografie de Barbu Theodorescu, vol. I, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 33.

⁹ *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, p. 5–7.

¹⁰ *Ibidem*, p. 7.

private, denumită și „istoria socială”, cea a vieții artistice (istoria artelor), precum și a celei intelectuale (istoria literară). Într-o altă definiție, formulată într-o lucrare datînd din 1883–1885, rămasă în manuscris, în care se despărțea, fără menajamente, de cei trei mari înaintași ai săi, T. Cipariu, B.P. Hasdeu și A. Lambrior, Philippide identifica filologia cu istoria limbii:

În mod arbitrar, nu s-a dat numele de *filologie* decît acelei îndeletniciri științifice care are în vedere nu numai studiul limbii astfel cum este într-un moment dat, ci mai ales comparația între diferitele stări ce-a avut o limbă în timpul existenței sale¹¹.

În deceniile următoare, potrivit unei remarci a lui G. Ivănescu privind schimbarea concepției despre limbaj a lui A. Philippide după 1914, profesorul va reveni asupra acestor definiții laxă, restrîngînd obiectul filologiei la studiul limbii și al literaturii vechi¹². În ansamblul vieții intelectuale sînt înglobate, astfel, în opinia lui A. Philippide, domenii foarte largi, precum istoria, știința și poezia, care, manifestate prin scris, compun însăși literatura. De aici el deduce că „istoria literară este rezumatul literaturii unui popor”¹³, întreprins prin mai multe modalități de interpretare, cărora le corespund următoarele tipuri de critică: *gramaticală, istorică, generică sau estetică, individuală, externă*. Sînt prefigurate conexiunile posibile între critica și istoria literară, raporturile în care se află cele două discipline înrudite. Analiza istoricului literar este determinată, în primul rînd, „de mersul genurilor literare, de stilurile generice”, iar în al doilea rînd „de stilurile individuale”, cu moduri de expunere specifice (*idografic și sincronistic*), dar într-o strînsă interdependență¹⁴. Ideea va fi reluată, mai tîrziu, cu un plus de claritate, de G. Ibrăileanu, după care diferența dintre critica și istoria literară constă în „obiectul analizei”, cea de-a doua studiind o întreagă literatură, „ceea ce este comun la o sumă de scriitori”, apartenența lor la școli, curente și epoci, și nu individualitatea scriitorului, ca în cazul criticii¹⁵.

¹¹ *Știința noastră. Cum știm. Cum ar trebui să știm. Starea psihologică*. Text îngrijit și note de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil. Cu o postfață de Al. Andriescu, în „Analele Universității «Ștefan cel Mare» Suceava, Seria Filologie, A. Lingvistică, XII, 2006, nr. 1, p. 113.

¹² Vezi Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București–Chișinău, Editura Litera Internațional, 2008, p. 48, nota 119.

¹³ *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, p. 8.

¹⁴ *Ibidem*, p. 9.

¹⁵ Vezi G. Ibrăileanu, *Complectări*, în *Opere*. Ediție critică de Rodica Rotaru și Al. Piru, vol. I, București, Editura Minerva, 1974, p. 366–367.

Conceptul de istorie literară nu era fixat pe deplin în epocă, iar studiul literaturii era încă nedespărțit de cel al limbii. Chiar dacă recunoaște că istoria limbii a pătruns oarecum „pe furiș” în cadrul filologiei, A. Philippide consideră că aceasta nu poate fi marginalizată, situându-se pe același palier cu istoria literară. Neogramatic, prin formație, el acordă istoriei limbii o extensiune semnificativă, incluzând în componența acesteia celelalte compartimente lingvistice, precum *fonologia*, *morfologia*, *sintaxa*, *dicționarul* (cu subdiviziunile *etimologia* și *semasiologia*), precum și *grafia* sau *paleografia*. Istoria limbii are, în viziunea sa, o componentă sincronică, *gramatica*, „care cercetează obiectul său numai într-un moment dat”, și o componentă diacronică, *gramatica comparată*, „care cercetează obiectul său într-o scurgere mai lungă sau mai scurtă de vreme”¹⁶. Cu toate aceste abordări eclecticice, autorul intuiește necesitatea unei delimitări, astfel că separarea între diferitele ramuri filologice „trebuie să stea înaintea noastră ca un ideal la care să tindem”¹⁷. În același timp, în pofida oportunității unei culturi enciclopedice, specialistul trebuie să se restrângă la un domeniu cât mai bine conturat, să admită „țărnișarea” ariei sale de interes, prin care să se elimine riscul superficialității și al diletantismului:

Alegerea, deci, într-un moment oarecare al activității noastre a unui material precis și cât se poate mai puțin amestecat cu elemente eterogene va fi totdeauna o garanție pentru succesul întreprinderii noastre, oricât de vast ar fi materialul acela, oricât de deosebită materie am alege noi într-un moment oarecare și oricât de puțină aplecare am avea în general de a ni sacrifica munca la unul și același lucru: mărginirea, într-un cuvânt, la un singur gen literar trebuie număidecât preferită amestecului fără unitate a tot felul de materii disparate luate din tot felul de genuri literare¹⁸.

Fără a-și nega, însă, aceste disociații, altfel, pertinente și rezonabile, el va reveni, dintr-o altă perspectivă, asupra condiției filologului în cultura universală și în cea română, căruia îi va reproșa, pornind de la exemple ilustre (cu săgeți spre Hasdeu, Gherea sau O. Densusianu), tocmai specializarea strîmtă și excesivă, îngustimea orizontului în care se plasează în multe dintre cercetările întreprinse¹⁹. Pe de altă parte, ezitățile lui Philippide sînt simptomatice în descrierea disciplinei, din structura căreia ar trebui să se elimine biografismul, dar acceptă, totodată, că „biografiile autorilor sînt

¹⁶ *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, p. 11.

¹⁷ *Ibidem*, p. 12.

¹⁸ *Ibidem*, p. 14.

¹⁹ Vezi *Specialistul român*, în *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, Stabilimentul Grafic „I.V. Socec”, 1900, p. 91–117.

foarte trebuitoare pentru înțelegerea istoriei literare”²⁰. El operează o distincție între uneltele biografului și cele ale istoricului literar, celui dintîi solicitîndu-i imperios o detașare față de materialul investigat, oricît de „sec” ar deveni acesta, și „să se stăpînească de la orice apreciere în bine sau în rău”²¹, adoptînd astfel o obiectivitate care să-i garanteze credibilitatea. În schimb, istoricul literar nu poate să rămînă pasiv în judecarea fenomenului, ceea ce îl îndreptățește să apeleze la critica estetică a operelor diferiților autori. Aceeași poziție este împărtășită și în privința referințelor bibliografice, elemente ce ar ține mai mult de apanajul istoriei sociale, și nu al celei literare. Și totuși, ele sînt acceptate să facă parte din arsenalul istoricului literar, ca instrumente ale unei metode științifice solide. Perspectiva lingvistică și biobibliografică rămîne însă dominantă pe parcursul sintezei sale, ceea ce o face să se plaseze într-o măsură mai mare în categoria lucrărilor de introducere în filologie și în istoria limbii române literare decît în a celor de istoriografie literară propriu-zisă. Această opțiune metodologică, însoțită de o grilă interpretativă adecvată, va deveni, într-o anumită perioadă, o constantă a școlii ieșene de istorie literară, fiind preluată și de Gorge Pascu, care concepea istoriografia veche mai mult ca o istorie a textelor. În esență, prin concepția sa privitoare la interpretarea fenomenului literar, Philippide pare a fi mai apropiat de Hasdeu, cu care se aflase într-o adversitate fățișă, decît de Maiorescu și de ceilalți junimiști²².

Pe baza acestor principii, A. Philippide își propune să reconstituie și să ordoneze istoria limbii române literare și, implicit, a literaturii noastre vechi, concomitent cu înregistrarea elementelor bibliografice referitoare la cărțile manuscrise și la cele tipărite în veacurile trecute, precum și a datelor biografice ale autorilor care au scris în perioada respectivă. Cele trei coordonate – bibliografii, fenomene lingvistice, biografii – sînt reluate în cadrul fiecărui secol evaluat în cuprinsul acestui repertoriu, iar informațiile sînt ordonate în mod sincron și după genuri (scrieri religioase, științifice, istorice, poetice, periodice). Iată, bunăoară, o listă a autorilor din secolul al XVII-lea, pe care îi tratează (enumerați în ordinea și transcrierea sa) într-o panoramă cvasicompletă, dar și cu un anume schematism, dînd impresia de factologie: ieromonahul Silvestru, popa Ioan din Vinți, Ștefan Fogarași, preotul Ioan din Sîmpetru, Alexandru Dascalul, Teodor Corbea, Ioan Viski,

²⁰ *Introducere în istoria limbii și literaturii române*, p. 15.

²¹ *Ibidem*, p. 16.

²² Vezi și Nicolae Florescu, *Istoriografia literaturii române vechi*, vol. I. *Evoluția metodelor de cercetare*, București, Editura „Jurnalul literar”, 1996, p. 158.

în Transilvania; mitropolitul Varlaam, mitropolitul Dosofteiu, Eustratie Logofătul, Nestor Ureche, Grigore Ureche, Miron Costin, Neculaiu Costin, Tudosie Dubău, Ioan Neculcea, Neculaiu Spatar Milesco, mitropolitul Petru Moghilă, în Moldova; Meletie Macedoneanul, Melhisedec, Daniel Andreiu Panonianul, mitropolitul Ungro-Vlahiei Varlaam, ieromonahul Inochentie, mitropolitul Teodosie Veștemianul, Iordache Cantacuzin, Radu Greceanul, Șerban Greceanul, Filoteiu Sfintagorețul, Udriște Năsturel Herescu, în Muntenia. Sînt mai consistente paragrafele consacrate biografiei cronicarilor moldoveni, între care cel despre Miron Costin, caracterizat, într-o tentă romanțată, drept „franc, viteaz și cavaleresc”. Din veacul următor, un spațiu privilegiat îl ocupă reprezentanții Școlii Ardelene, principele Dimitrie Cantemir sau Ienăchiță Văcărescu, căruia îi remarcă scurtul „tractat” de prozodie de la sfîrșitul gramaticii. Mai multe paragrafe sînt dedicate literaturii populare scrise (denumită și *folklore*), în care autorul include *apocrifele religioase*, precum și diferitele tipuri de cărți populare didactice (*științifice, istorice, poetice*).

Modelul acestui manual „introducător” se întîlnește în scrierile lui Timotei Cipariu, citate de altfel la izvoare, de la *Acte și fragmente la Crestomație sau analecte literare* sau *Principii de limbă și de scriptură*, care, cu toate limitele apartenenței lor la „productele filologiei pasionate”²³, îl vor impresiona în mod constant pe Philippide. Nu același lucru se va întîmpla cu alți doi filologi importanți, B.P. Hasdeu și A. Lambrior, pe care îi va supune, în aceeași scriere rămasă manuscrisă, unei avalanșe dezlănțuite de critici, motivate în parte, deși unele elemente din *Cuvente den bătrîni*, respectiv din *Carte de citire*, menționate ca surse, nu puteau să nu se răsfrîngă și asupra construcției *Introducerii*. După cum nici lucrările lui M. Gaster, respectiv *Literatura populară română* și *Chrestomatie română* (ultima cu mențiunea „sub presă”), nu au fost ocolite în elaborarea eșafodajului său documentar.

Desigur, sînt detectabile în lucrare limitele investigațiilor de specialitate din vremea respectivă, o serie dintre supozițiile lui A. Philippide privind datarea, localizarea sau paternitatea unor texte fiind invalidate de cercetarea filologică actuală. Astfel, *Codicele Voronețean* este datat de către filolog, fără argumente, la începutul secolului al XVI-lea, *Psaltirea Scheiană*, pe la 1550, iar *Cazania I coresiană*, între 1570–1580. O localizare greșită este, apoi, cea a *Psaltirii slavo-române*, din 1577, la Sebeș, în consonanță cu opiniile lui M. Gaster și Gr. Crețu, și nu la Brașov. Fără susținere este și filiația pe care el o stabilește între versiunea *Tatălui nostru cu tîlc* din *Codicele Sturdzan* și

²³ Vezi *Știința noastră. Cum știm. Cum ar trebui să știm. Starea psihologică*, p. 122–130.

Catehismul tipărit la Sibiu în 1544. Lui I. Budai-Deleanu îi este atribuită eronat drama *Muntenii sau frații gemeni*, în realitate, o traducere a lui Alexandru Beldiman după *Les Ménechmes* de J.Fr. Regnard. Într-o recenzie din 1889, Ioan Bogdan îi reproșă înregistrarea Diplomei bîrlădene din 1134, dovedită drept falsă, precum și a două evangheliare slavone din secolul al XII-lea, care nu pot fi localizate în acest teritoriu²⁴.

Bogăția de informații privind manuscrisele și tipăriturile care au circulat în spațiul cultural românesc, precum și modul sistematic de prezentare analitică îi conferă totuși lucrării o anumită însemnătate în orientarea studiilor asupra epocii vechi din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Prin rigorismul pe care l-a profesat cu multă consecvență în scrierile sale, A. Philippide și-a atras eticheta de savant „încarcerat în disciplina severă a mentalității pozitivistice”²⁵, cu toate cîștigurile și excesele acesteia, dar care vine să caracterizeze, în acest caz, nu atît cantonarea filologului într-o pletoară de idei rigide, cît un crez imuabil în supremația științei teoretice.

Este de remarcat poziția lui A. Philippide în cadrul dezbaterilor pe marginea conceptului de limbă literară, pentru care va utiliza în lucrări, după modelul francez, termenul de limbă comună. În compendiul din 1888, el pune în opoziție cele două „dialecte stilistice”, respectiv limba vorbită sau populară și limba scrisă. În *Principii de istoria limbii*, profesorul ieșean acceptă existența unor variante literare în vechiul scris românesc, susținînd că „pînă la 1859 n-a putut exista o singură limbă comună pentru toată românimea, căci în fiecare din provinciile Daciei era plină de provincialisme”²⁶. Punctul său de vedere, prefigurată de M. Gaster, s-a dovedit viabil, fiind îmbrățișat de G. Ibrăileanu, ca și de majoritatea lingviștilor, de la Al. Rosetti, G. Ivănescu, Iorgu Iordan la Emil Petrovici și Ion Gheție. El a lansat, în aceeași lucrare, pentru prima oară, teoria – discutabilă – potrivit căreia limba română literară nu ar avea la bază un anumit grai, ci este rezultatul unei conlucrări între toate graiurile dacoromâne. Prin influența exercitată de operele scriitorilor moldoveni, poziția hegemonică a graiului muntean a fost treptat estompată, iar spre sfîrșitul secolului al XIX-lea ar fi început „să se fixeze ca limbă

²⁴ „Revista nouă”, II, 1889, nr. 4, p. 159–160.

²⁵ Ioan Petrovici, *Alexandru Philippide în evoluția culturii românești*, București, Imprimeria Națională, 1935, p. 19.

²⁶ Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil. Cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei, 1984, p. 13.

comună un compromis între dialectele diferitelor provincii românești”²⁷, idee care va deveni ulterior port-drapelul școlii lingvistice ieșene.

Omul de știință nu pregetă să pășească, la anumite intervale, în agora literară, punându-și în valoare, de fiecare dată, combativitatea sa explozivă, într-un stil inconfundabil, uneori pretențios. Într-un articol intitulat *Idealuri*²⁸, el se angajează deschis în disputa junimiștilor cu C. Dobrogeanu-Gherea, persiflând multe dintre tezele și poncifurile doctrinare ale criticului. Nu acceptă, de pildă, neglijarea tradiției literare, căci orice creator al unei opere de valoare trebuie „să se împărtășească mai întâi din cultura deja existentă”. Este adeptul amoralismului în literatură, susținând că idealurile „înalte” nu pot să conducă decât la simple lucrări moralizatoare. De aici și concluzia sa după care nu idealul scriitorului va produce automat opere „durabile, adică adevărate și înțelese și frumoase”, ci alte împrejurări ce țin de cultură, inteligență sau gustul de a scrie. În acești termeni tranșanți, polemistul disecă cu aplomb întreaga perspectivă deterministă asupra artei promovată de criticul de la „Contemporanul”, cu toate că în unele pasaje, cu precădere din partea a doua a studiului, devine prolix. Replica adversarului său nu va întârzia, ea fiind dată într-un articol intitulat *Idealurile sociale și arta*²⁹. Gherea nu ezită să taxeze aici pamfletul lui Philippide (ortografiat Filipide!) drept „confuz, fără început și fără sfârșit, cu o mulțime de chestii abordate, însă fără șir, fără sistem, fără o idee conducătoare”. Față de pledoaria acestuia mult mai aplicată, cu o retorică exersată, dar închistată în sociologismul său funciar, profesorul găsește de cuviință să nu mai reacționeze.

Într-un alt articol, *Istoria și critica literară*, subintitulat *Un raport asupra Catedrei de istoria literaturii române de la Universitatea din Iași*³⁰, Philippide va reitera schema tipurilor de interpretare a operelor literare („lucrurile povestite”), care fusese descrisă și în *Introducere în istoria limbei și literaturii române*, însă puțin simplificată de data aceasta, prin renunțarea la critica așa-zis externă:

Iar mai înainte de a face povestirea lucrului, istoricul literar trebuie să cunoască în mod prealabil limba în care lucrul e scris (interpretare gramaticală), genul literar din care el face parte (interpretare generică), stilul autorului (interpretare individuală), și trebuie să priceapă lucrul (interpretare istorică). Și, tot așa, mai înainte de a face povestirea lucrului, istoricul literar trebuie să cerceteze în mod prealabil dacă el e

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ „Convorbiri literare”, XXV, nr. 11–12, 1 martie 1892, p. 1015–1023, XXVII, nr. 4, 1 august 1893, p. 289–320.

²⁹ „Literatură și știință”, I, 1893, p. 247–272.

³⁰ „Viața românească”, I, 1906, nr. 1, p. 38–45.

scris în limba poporului căruia se atribuie (critică gramaticală), dacă are caracterele specifice ale genului literar cutare ori cutare (critică generică), dacă posedă stilul autorului căruia se atribuie (critică individuală), dacă posedă cunoștințele poporului căruia se atribuie (critică istorică)³¹.

Tabloul criticii și al istoriei literare contemporane i se pare dezolant, acestea fiind subminate de subiectivism și de lipsa de imparțialitate, de diferite „elucubrații” izvorâte din dorința originalității cu orice preț. Aluziv, fără a-i numi direct, sînt vizați, printre alții, Aron Densușianu, detractor al lui Eminescu, apoi H. Sanielevici, cu intervențiile despre „morală” lui Sadoveanu din „Curentul nou”, dar și Titu Maiorescu și C. Dobrogeanu-Gherea. A. Philippide încearcă să traseze încă o dată profilul istoricului literar autentic, pe care îl întrevede ca „un altfel de om decît un critic improvizat, cu criterii ad-hoc, pătimăș partizan ori dușman”³². El rămîne reticent față de analiza după criterii estetice a poeziei, gen pe care îl consideră, în mod aberant, în virtutea crezului său pozitivist, inferior științei și istoriei. Față de *Introducerea* din 1888, în care admitea că istoricul, spre deosebire de biograf, poate profesa și o critică estetică, de data aceasta este mult mai exclusivist, susținînd că „productele literare înregistrate de istoric sînt pentru acesta numai niște manifestări ale naturii, care trebuiesc *pricepute*, nu lăudate, nici batjocorite”³³. Abia în 1939, G. Călinescu va statua legătura indisolubilă dintre critica și istoria literară, supuse, deopotrivă, primatului criteriului axiologic, afirmînd categoric: „O istorie literară fără scară de valori este un nonsens, o istorie socială arbitrară”³⁴.

Virtuțile de polemist redutabil ale lui A. Philippide sînt evidențiate pregnant și în seria de foiletoane, publicate în „Viața românească”, avînd ca temă „specialistul român”, o diatribă privind modul tendențios în care, prin intermediul unor „frazе goale, generalități fără miez”, ajung să fie promovate falsele valori. Convins că recenzia este „o istorie literară în mic”, iar cititorul trebuie să descopere în ea „reflexul fidel al operei însăși”, cu obligația ca recenzentul „să cetească cu adevărat”, el găsește suficiente exemple care nu confirmă aceste cerințe elementare. Mai mult, cu intenția de a oferi un model după care trebuie alcătuită o recenzie, supune dicționarul lui H. Tiktin unor critici aplicate, pătimășe, uneori nedrepte, în urma cărora încheie sarcastic:

³¹ *Ibidem*, p. 38.

³² *Ibidem*, p. 43.

³³ *Ibidem*, p. 44.

³⁴ G. Călinescu, *Tehnica criticii și a istoriei literare*, în *Principii de estetică*, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 83.

„Tare mici mai sînt oamenii cei mari cînd îi cunoști de-aproape”. Nici alți „specialiști” nu sînt scutiți de observații, uneori tăioase, chiar fostul său protector, Titu Maiorescu, este admonestat fără prea multe scrupule, cu un îndemn către cititori de a se emancipa „de tirania verdictelor” acestuia. El îi reproșează magistrului limitele gândirii sale critice, faptul că „se lasă înșelat de aparențele științei” și confundă știința cu perfecțiunea formei științei, prin promovarea acelei „forme goale”, nefiind capabil să judece operele și din punctul de vedere al conținutului:

Aceasta nu înseamnă că Dl. Maiorescu *cu bună hotărîre și cu știință* a încurajat acea *formă goală*, contra căreia a avut pretenția de a se lupta. D-sa a făcut aceasta din *neștiință*, căci D-sa, în afară de *poezie*, pe ale cărei fond și formă le stăpînește destul de bine și asupra căreia a stabilit chiar o teorie, poate originală, *arta pentru artă*, nu știe decît *metafizică și logică*. Însă ori că știi metafizică, ori că nu știi nimic e tot aceea; iar logica, cum știe oricine, e *știința formei goale*. Fiind astfel, oricît de multă bunăvoință ar fi avut Dl. Maiorescu de a judeca operele specialistului român și din punct de vedere al cuprinsului, n-ar fi putut³⁵.

Colaborarea lui A. Philippide la „Viața românească”, pentru care va deveni, după opinia lui I. Opreșan, un veritabil „mentor din umbră”³⁶, fără implicații ideologice, totuși, marchează despărțirea definitivă de ambianța „Junimii”, nu însă și abdicarea de la principiile critice pe care și le asumase de la început. Spirit acid, incomod, dar atras de construcții solide, eruditul profesor ieșean se întilnește pe aceeași undă, în panteonul lingviștilor și al filologilor români, cu un alt mare șef de școală, Sextil Pușcariu, mai presus de ostilitatea în care s-au aflat. Amîndoi au fost teoreticieni exemplari ai limbajului, au întemeiat instituțiile de profil, și-au legat numele, într-un fel sau altul, de Dicționarul tezaur al limbii române, și-au repudiat efuziunile lirice ale tinereții și au îmbrățișat sporadic filologia, critica și istoria literară, mai mult însă decît un simplu *violon d’Ingres*. Undeva, în posteritate, ei rămîn, totuși, afini.

³⁵ *Specialistul român. Contribuție la istoria culturii românești din secolul XIX*, Iași, Editura „Vieții românești”, 1907, p. 77.

³⁶ *Alexandru I. Philippide în dialog cu contemporanii*, vol. II, ediție îngrijită, prefață, traduceri, note și indice de I. Opreșan, București, Editura Minerva, 1987, p. 10.